

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 37.035–056.26

Гордієнко Н.М.

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ У ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В БАЗОВИХ СОЦІАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩАХ

Постановка проблеми. Поняття “соціальна норма” у словнику-довіднику з соціальної роботи [5, с. 152 – 153], тлумачиться як засоби соціального регулювання поведінки індивіда і груп, сукупність фіксованих у вербальній, знаковій або символічній формі очікувань і вимог соціальної спільноти (групи, організації, класу, нації, суспільства загалом) до своїх членів відносно головної спрямованості їх діяльності (поведінки) як представників даної спільноти.

Соціальна норма як елемент суспільної свідомості – це завжди правило, вимога суспільства до особистості, в якій означені об’єм, характер і межі можливого і допустимого у її поведінці. Тому соціальні норми виступають як регулятори не будь-якої діяльності людини, а тільки її суспільної діяльності. У зв’язку з цим особистість під впливом різних факторів, як об’єктивних, так і суб’єктивних, відпрацьовує для себе індивідуальні правила життя, які можуть або співпадати з існуючими у суспільстві нормами, на що націлюють освітні заклади, або вступати з ними в протиріччя, тоді розвивається соціальна девіація, тобто відхилення від визнаних у суспільстві соціальних норм [1, с. 217], яку змушені долати як школа, так і інші соціальні інститути.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Відомо, що на процес формування соціальних норм основний вплив здійснює соціальне середовище, сім’я, освітні заклади, особливо соціальні стосунки як одна

з найважливіших соціальних систем, яка відображає діалектичні взаємозв'язки індивідів і їх спільнот у всіх сферах життєдіяльності. М.П.Лукашевич і В.Т.Солодков [3, с. 50 – 51] доводять, що соціальні стосунки виникають у зв'язку з реалізацією потреб та інтересів, досягненням певних життєво важливих цілей окремими людьми або групами людей. Усвідомлені людські потреби називаються соціальними потребами та інтересами. Слід зазначити, що методи і форми задоволення потреб та інтересів не повинні суперечити соціальним нормам, яких дотримуються інші члени даного суспільства чи окремої групи людей. Усвідомлення цих норм і процес набуття досвіду у відповідності з соціальними нормами, визнаними у суспільстві, найефективніше відбувається в період дошкільного, шкільного та вищого навчання і виховання. Дошкільні, шкільні та інші освітні установи й соціальні структури виступають носіями знань про соціальні норми, а також практичною базою, де відпрацьовується досвід користування цими знаннями, формується здатність жити за нормами, визнаними даним суспільством. Ця здатність забезпечує соціальну орієнтацію особистості і впливає на формування позитивних соціальних стосунків.

М.П. Лукашевич і В.Т. Солодков [3, с. 56 – 57] виділяють деякі особливості соціальних стосунків в освітніх закладах. По-перше, соціальний інститут освіти інтегрує своєрідність стосунків усіх соціальних структур суспільства (класової, демографічної, етнічної, територіальної, професійної та ін.); соціальні стосунки будуються в єдності поточних і перспективних інтересів його суб'єктів і суспільства в цілому. По-друге, соціальні стосунки мають особистісно-груповий характер: вчитель у процесі заняття обирає такі способи взаємодії, щоб одночасно вступати в діловий контакт з цією групою учнів, а сукупність різних учнівських індивідуальностей ініціюють творчий потенціал і

підтримують професійне натхнення вчителя, забезпечуючи соціальний розвиток кожного із них. По-третє, соціальні стосунки можуть бути проблематичними, тому що в цьому процесі беруть участь люди з якісно різним рівнем свідомості, знань, життєвим досвідом. По-четверте, учасники соціальних стосунків виходять із необхідності взаємодії як в інтересах освіти і виховання, так і в особистих інтересах. Процес навчання і виховання охоплює соціальні стосунки щодо оволодіння соціальними нормами й цінностями. Тут одночасно використовуються різні методи впливу і різнорівневе спілкування (суб'єкт-суб'єктне, суб'єкт-об'єктне). По-п'яте, найважливішою домінантою соціальних стосунків виступає соціальна (навчальна або виховна) група як первинна структура соціальної організації освіти.

При цьому, звичайно, стосовно дітей з інвалідністю, слід враховувати індивідуальні освітні потреби, на які наголошує А.Г.Шевцов [7, с. 33 – 36] і проблеми, пов'язані із засвоєнням соціальних норм.

Вони полягають у тому, щоб

1) якомога раніше виявити порушення і рівень його складності, якщо таке є;

2) спеціалізоване навчання і реабілітаційні процедури повинні починатися одразу ж після діагностування, незалежно від віку дитини;

3) вчасно були визначені всі напрямки розвитку “соціального вивиху”, їх ролі у соціальному розвитку дитини, характер і зміст спеціального навчання, спрямованого на усунення вже наявних і попередження нових соціальних вивихів;

4) у зміст навчання були введені спеціальні завдання, спрямовані на розв'язання проблем у розвитку дитини, які відсутні у змісті освіти однолітка, що не має вад;

5) у навчальний процес були включені необхідні “обхідні шляхи” навчання, використані специфічні засоби, що не застосовуються в освіті здорових дітей;

6) здійснювався систематичний контроль за відповідністю обраній програмі, педагогічному інструментарію та технології навчання реальному розвитку дитини;

7) була забезпечена особлива просторова і часова організація освітнього середовища;

8) усі близькі й дорослі, що оточують дитину, брали максимально можливу участь у розв’язанні освітніх завдань дитини за межами освітньої установи і їх зусилля були скоординованими;

9) напрацьовані соціальні норми засобами освіти не закінчувались шкільним періодом, а робота була організована так, щоб дитина була здатна продовжувати удосконалюватися протягом життя;

10) процес засвоєння соціальних норм дитини здійснювався кваліфікованими фахівцями різного профілю, компетентними у вирішенні завдань соціалізації дитини в ході навчання.

Результати дослідження та їх обговорення. Задоволення вищезначених потреб у дітей з інвалідністю, буде сприяти забезпеченню соціальної адаптації та інтеграції дитини з інвалідністю у суспільство. У цьому вбачається сутність соціалізації, що і визначатиме рівень засвоєння особою з інвалідністю соціальних норм, визнаних у суспільстві як соціально значущі.

Таким чином, освітнє середовище виступає як найважливіша складова загального соціального середовища для осіб шкільного віку і тих, хто навчається далі, де під соціальним середовищем у соціології розуміють економічні, політичні, соціальні та духовні умови, територіальні та інші спільноти тією мірою, якою вони впливають на

свідомість та поведінку людини [4, с. 62]. Воно охоплює людину з моменту її народження і відтоді безперервно впливає на неї, не випускаючи з-під цього впливу, тому жодний уникнути останнього не може, як не може не дихати тим повітрям, що його оточує.

Паралельно з освітнім середовищем важливу роль в процесі засвоєння соціальних норм особою з інвалідністю відіграє сім'я, її соціальна культура, характер ставлення до дитини, соціально-реабілітаційна активність у медичній допомозі, активність у психологічній та інтелектуальній допомозі, характер спілкування і стосунків. Особливістю сімейного середовища, де проживають особи з інвалідністю є те, що більшість батьків, за результатами досліджень, наприклад А.І. Капської, О.Г. Карпенко, І.М. Пінчука [6, с. 54], або виконують усі життєві завдання і вирішують проблеми замість своїх дітей, або нав'язують дії і ретельно їх контролюють; батьки ж звичайних дітей в основному розподіляють життєві завдання і функції між ними і дітьми в загальній соціальній групі. Батьки, котрі мають двох і більше дітей, один із яких є інвалідом, дають останньому більше волі і можливості на відміну від дітей з інвалідністю, які в сім'ї не мають сестер і братів. Це можна пояснити не лише наявністю досвіду виховання, але і більш широкими соціальними контактами. Одинокі матері, які мають одну дитину з інвалідністю, схильні використовувати гіперпротекцію, потворювання і не надають дитині соціальної волі. Вони виконують всі життєві обов'язки за дитину і відмовляються від участі своїх дітей у групових діях. Особливості їхньої поведінки можна пояснити відсутністю досвіду сімейних взаємодій і поза сімейних соціальних контактів. Відмову від соціальних взаємодій можна оцінити як страх за неуспіх дитини. Особливості поведінки родин із дітьми-інвалідами також полягають і в тому, що потреби, які вони декларують, різко відрізняються від реальних.

Надзвичайно важливою складовою освітнього середовища в засвоєнні соціальних норм є профорієнтаційне та профільне навчання, які забезпечуються умовами шкільної та професійної освіти. Особливостями і шкільної і професійної освіти в дітей і молоді з інвалідністю є такі:

1) доведення до їх свідомості необхідності і здатності до виробничої діяльності;

2) виявлення і розвиток їх індивідуальних здібностей і можливостей для розвитку цієї здатності;

3) напрацювання з ними шляхів самореалізації у певній виробничій діяльності з урахуванням своїх індивідуальних особливостей і потенційних можливостей;

4) формування установки і впевненості у змозі долати життєві труднощі, перешкоди, пов'язані з інвалідністю, на шляху до досягнення мети, на що, зокрема, наголошують В.В.Засенко і А.А.Колупаєва [2, с. 45], вважаючи головною метою навчання і виховання формування у дітей і підлітків з інвалідністю спроможності нарівні із здоровими однолітками нести соціальні навантаження, сприймати інтелектуально-естетичні цінності суспільства, опанувати морально-етичні норми людських взаємин.

Якщо ці особливості дітей з інвалідністю будуть враховані у навчально-виховному процесі, то сама система роботи в освітніх закладах буде сприяти засвоєнню визнаних у суспільстві соціальних норм, ці діти і молодь будуть жити повноцінним активним життям на рівні із своїми здоровими однолітками.

Однією із перешкод до засвоєння визначних у суспільстві соціальних норм і формування в особистості з інвалідністю позитивного ставлення до людей і суспільства загалом є стан її здоров'я. Якщо він незадовільний, то дуже важко такій категорії людей вибирати моделі

поведінки, адекватні конкретній ситуації, особливо в таких випадках, коли вона реально відчуває себе безпомічною через свою інвалідність. У зв'язку з цим, одним із шляхів залучення дітей і молоді з інвалідністю до активної соціальної та професійної діяльності є створення сприятливих умов для їхньої фізичної активності, для занять фізкультурно-оздоровчою і спортивною діяльністю. Вона може бути організована як у межах освітнього закладу, так і поза ними.

Соціальна значущість фізкультури і спорту для особи з інвалідністю полягає ще й у тому, що вона систематично, виконуючи фізичні вправи, здатна коректувати і компенсувати свої вади. Водночас формуються в особи з інвалідністю певні характерологічні риси: воля, наполегливість, організованість, активність, сміливість та ін.

Вищезначене дозволяє зробити висновок про те, що фізкультурно-оздоровча робота – суттєвий компонент у структурі системи засвоєння особою з інвалідністю соціальних норм, завдяки розширеним можливостям у спілкуванні, духу змагання, досвіду подолання перешкод і досягнення певних успіхів, позитивним емоціям. Все це розширює в цілому соціальний досвід, а саме оздоровче середовище стає і соціальним середовищем, що активізує всі реабілітаційні процеси, тому його можна вважати реабілітаційним середовищем.

Таким чином, для формування соціальних норм необхідним є створення сприятливих умов у першу чергу в таких соціальних середовищах, як освітнє, сімейне, виробниче, оздоровче, при допомозі державних та недержавних структур, об'єднань.

Висновки. Аналіз значущості вищезначених видів середовища й особливостей їх впливу на формування в осіб з інвалідністю визнаних суспільством соціальних норм, необхідних для успішної соціалізації та інтеграції в суспільство, дозволив зробити висновок про те, що оскільки вони в сукупності забезпечують засвоєння і досвід використання

соціальних норм у повсякденному житті, сприяють максимально повній соціалізації та інтеграції у суспільство, то їх можна вважати базовими у розробці програми дій, спрямованих на включення осіб з інвалідністю у повноцінне соціальне життя. Подальший розвиток ця проблема знайде у розробці моделі і програми щодо засвоєння соціальних норм дітьми-інвалідами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большой толковый психологический словарь / Пер. с англ. А. Ребер. – М.: АСТ, Вече, 2003. – Т.1: (А-О). – 592 с.
2. Засенко В.В. Громадянська освіта та соціалізація дітей з вадами слуху: зб. наук. – метод. матеріалів / В.В.Засенко, А.А.Колупаєва. – К., 2002. – 85 с.
3. Лукашевич Н.П. Социология образования: конспект лекций / Н.П.Лукашевич, В.П.Солодков; под ред. Н.П.Лукашевича. – К.: МАУП, 1997. – 224 с.
4. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч. – метод. посібник / М.П.Лукашевич. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
5. Социальная работа: словарь – справочник / Под ред. В.И.Филоненко; сост. Е.П.Агапов, В.И.Акопов, В.Д.Филоненко, и др. – М.: Контур, 1998. – 480 с.
6. Соціально – педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями: навч. – метод. посіб. для соціальних працівників і соціальних педагогів / За ред. А.Й.Капської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 168 с.
7. Шевцов А.Г. Методичні основи соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я: монографія / А.Г.Шевцов. – К.: НТІ “Ін-т соціальної політики”, 2004. – 240 с.

АНОТАЦІЯ

Гордієнко Н.М. Формування соціальних норм у дітей з інвалідністю в базових соціальних середовищах. У статті аналізуються соціальні норми

та їх шляхи формування у дітей з інвалідністю в базових соціальних середовищах.

Ключові слова. Соціальні потреби, соціальні норми, інвалідність, діти, профільне навчання.

АННОТАЦИЯ

Гордиенко Н.М. Формирование социальных норм у детей с инвалидностью в базовой социальной среде. В статье анализируются социальные нормы и их пути формирования у детей с инвалидностью в базовой социальной среде.

Ключевые слова. Социальные потребности, социальные нормы, инвалидность, дети, профильное обучение.

SUMMARY

Gordienko N.M. Formation of social norms for children with disabilities in the basic social environment. The social norms and their ways of formation of children with disabilities in the basic social environment are analyzed in the article.

Key words. Social necessities, social norms, disability, children, type teaching.